

Inhaalslag Verspreidingsonderzoek reptielen, amfibieën en vissen: Aan de slag met de Inhaalslag!

Ronald Zollinger & Jeroen van Delft

Foto: Arnold van Rijsewijk
Vrijwilligers aan het werk

De inhaalslag verspreidingsonderzoek heeft als doel een actueel beeld te krijgen van de verspreiding van een groot aantal soortgroepen, waaronder reptielen, amfibieën en vissen. Daartoe worden in eerste instantie de oude vindplaatsen van 24 inhaalslagsoorten opnieuw bezocht. Bij het verzamelen van de gegevens spelen vrijwilligers een belangrijke rol. Een actueel verspreidingsbeeld vormt de basis voor de bescherming van de veelal bedreigde soorten.

Zowel vanuit de soortbeschermende organisaties als vanuit de overheid bestaat een steeds grotere behoefte om te komen tot een actuele, betrouwbare en toegankelijke

database van beschermde plant- en diersoorten. De database kan bijdragen aan goed onderbouwd soortenbeleid, ruimtelijke ontwikkelingsplannen en een gedegen invulling van de landschappenkaart in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur. In de Tweede Kamer is door Boris van der Ham (D66) in oktober 2003 een zogenaamd amendement ingediend en vervolgens aangenomen. In dit 'Amendement van der Ham' wordt gevraagd om 3 miljoen euro voor dit verspreidingsonderzoek. Het gaat om een extra investering in verspreidingsonderzoek van 2,5 miljoen euro per jaar gedurende 10 jaar als inhaalslag en 0,5 miljoen euro extra voor het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), waaronder ook de Meetnetten amfibieën en reptielen van de RAVON Werkgroep Monitoring vallen. De bedragen zijn voor één jaar toegezegd en inmiddels ook voor het tweede jaar (2005). Het bedrag van 3 miljoen euro wordt uitbesteed aan onderzoeksinstituten (o.a. Alterra) en de Vereniging Onderzoek Flora en Fauna (VOFF, bestaande uit meerdere PGO's waaronder RAVON). Begin 2004 heeft de VOFF, inclusief RAVON, van het Ministerie van LNV opdracht gekregen om enkele voorstudies uit te voeren (van Delft et al., 2004; Spikmans & van Delft, 2004). In deze voorstudies is voor alle beleidsrelevante soorten uitgezocht welke kilometerhokken recent zijn onderzocht.

Een overzicht van alle inhaalslagsoorten staat in tabel 1 (pag. 4). Het gaat om tien soorten amfibieën, zes soorten reptielen en acht soorten vissen. Daarbij zijn als criteria vooral de Flora- en Faunawet en de Europese Habitatrichtlijn genomen. De soorten zijn onderverdeeld in drie categorieën van actualiteit van de gegevens. De haalbaarheid om dit verspreidingsonderzoek uit te voeren heeft daarbij een rol gespeeld, evenals de zeldzaamheid van de soorten en de kwetsbaarheid van de gebieden waarin ze voorkomen. Van soorten met een beperkt en afgebakend verspreidingsgebied is als richtlijn genomen dat waarnemingen vanaf 1 januari 2000 actueel zijn. Het betreft de vuursalamander, vroedmeesterpad, geelbuikvuurpad, knoflookpad, boomkikker, muurhagedis, gestippelde alver en elrits. Voor de iets minder zeldzaam voorkomende soorten (kamsalamander, rugstreeppad, rivierdonderpad, rivierprik, beekprik, grote modderkruiper) is een iets langere periode gekozen. De langste periode geldt voor: vinpootsalamander, heikikker, poelkikker, hazelworm, zandhagedis, gladde slang, ringslang, adder, kleine modderkruiper en bittervoorn.

In de voorstudie zijn ook de ruime begrenzingen van het potentieel leefgebied van soorten in kaart gebracht. Poten-

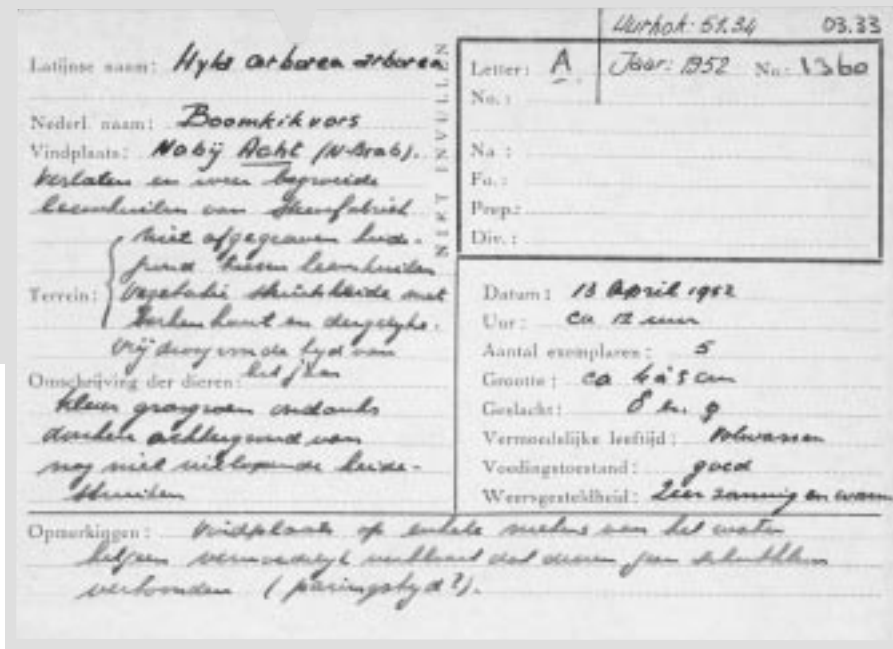
Verspreidingsonderzoek naar reptielen en amfibieën heeft een lange geschiedenis in Nederland (Creemers & van Delft, 2001). Al in 1862 publiceerde Schlegel de eerste gegevens over de verspreiding van deze diergroepen in ons land (Schlegel, 1862). Deze werd, na de oprichting van het tijdschrift De Levende Natuur in 1896, gevolgd door een lange reeks publicaties in en buiten dit tijdschrift (onder andere Heimans, 1903; Willemse, 1915 & 1916; van Kampen & Heimans, 1927; Heimans, 1928; van Wijk, 1946, 1947 & 1951; van de Bund, 1964). Wim Bergmans en Annie Zuiderwijk brengen in 1986 het vijfde herpetogeografische verslag uit, op basis van circa 30.000 verspreidingsgegevens (Bergmans & Zuiderwijk, 1986). In 1999 is door RAVON een nieuw atlasproject opgestart. Momenteel zijn er voor dit doel ruim 300.000 verspreidingsgegevens beschikbaar.

Het verspreidingsonderzoek naar vissen kent een minder lange geschiedenis en vrijwillige onderzoekers spelen ook pas zo'n vijftien jaar een belangrijke rol in de gegevensverzameling. Door samenwerking tussen diverse organisaties (o.a. RIVO, OVB, NVVS, adviesbureaus (o.a. Waardenburg, Natuurbalans) NIOO, KUN, RAVON) en personen die over verspreidingsgegevens van vissen beschikken, is in 1996 de Atlas van de Nederlandse Zoetwatervissen verschenen. De auteur dr. Henrik de Nie was tevens de projectcoördinator van de in oktober

1992 opgerichte Stichting Atlas Verspreiding Nederlandse Zoetwatervissen.

Het detailniveau waarop gegevens worden verzameld en worden weergegeven is in de tijd drastisch veranderd. Van de Bund (1964) hanteerde de toenmalige gemeenten als karteringseenheden. In 1972 stapt H.D. Roon over op het zogenaamde uurhokkensysteem van 5 bij 5 kilometer. Tegenwoordig worden waarnemingen op kilometerhok, maar voor het grootste gedeelte op hectareniveau (100 bij 100 meter) verzameld. Diverse waarnemers leveren, dankzij het gebruik van GPS, gegevens zelfs op areniveau (10 bij 10 meter) aan!

Een oude waarnemingskaart van de toenmalige Herpetogeografische Dienst (HGD)

tiële leefgebieden zijn gebieden die gelegen zijn binnen het verspreidingsareaal van de soort, met geschikt lijkende biotopen, waar tot nu toe de soort nog nooit is vastgesteld. Voor veel soorten is het potentieel leefgebied vrijwel gelijk aan het vastgestelde leefgebied. Voor deze soorten verwachten we weinig nieuwe kilometerhokken te kunnen ontdekken. Voor enkele soorten verwachten we echter wel veel nieuwe kilometerhokken te kunnen ontdekken. Goede voorbeelden daarvan zijn de rugstreppaddeninventarisaties in de Noordoostpolder (van Rijsewijk, 2005) en in Waterland (Groenveld, 2001). Nadat de actualisatie is voltooid, is het de bedoeling ook de potentiële leefgebieden te inventariseren.

Veel en nauwkeurige informatie gevraagd

RAVON beschikt over ruim 300.000 verspreidingsgegevens. Dat is veel, maar toch hebben we nog steeds geen compleet actueel beeld van de verspreiding van amfibieën en reptielen in Nederland. Enerzijds willen we steeds nauwkeuriger weten waar welke soorten zitten. Voor de inhaalslag wordt tenminste het kilometerhok als standaard gebruikt. Ten opzichte van het uurhok betekent dat wel, dat je 25 keer nauwkeuriger de verspreiding wilt weten! Anderzijds is het begrip 'actueel' aan verandering onderhevig. Dit betekent dat er een gigantische inspanning nodig is om van alle soorten in Nederland een compleet actueel verspreidingsbeeld te krijgen. Uitgangspunt is om dit zoveel mogelijk met vrijwilligers uit te voeren, die vooral kiezen voor de kilometerhokken in soortenrijke natuurgebieden. Gezien het grote aantal te actualiseren kilometerhokken wordt additioneel ook betaald veldwerk ingezet.

Werk in uitvoering

Na de voorstudies is RAVON in 2004 met drie vervolgoedprachten inhaalslag verspreidingsonderzoek (Van der Ham) gestart. Het gaat om:

1. de inhaalslag van enkele soorten amfibieën (kamsalamander, vuursalamander en boomkikker)

2. de inhaalslag reptielen (muurhagedis, gladde slang, zandhagedis, adder, ringslang en hazelworm)
3. voorbereiding voor de inhaalslag beekvissen (rivierdonderpad in beeksystemen, beekprik, gestippelde alver en elrits)

RAVON wordt middels deze opdrachten in de gelegenheid gesteld om het vrijwilligersnetwerk verder te coördineren, te enthousiasmeren en uit te breiden. Daartoe ondernemen de (project)medewerkers van het RAVON-kantoor vele initiatieven: werving van vrijwilligers voor de inhaalslag onder andere door persoonlijke benadering, ondersteuning van vrijwilligers door het aanleveren van kaartmateriaal en veldformulieren, regelen van vergunningen, begeleiding geven met het veldwerk, het geven van lezingen bij alle RAVON-afdelingen en voor aanverwante organisaties, verzamelen en invoeren van alle data, schrijven van rapportages en artikelen in het RAVON-tijdschrift en nieuwsbrieven. De vrijwilligers ontvangen op deze wijze optimale ondersteuning. In beperkte mate kunnen onkostenvergoedingen (reiskosten) worden voldaan aan de vrijwilligers.

De inhaalslag, de moeite waard?

Het werkt bijzonder motiverend om vaak in de mooiste natuurerreinen (waaronder veel Habitatrichtlijngebieden) het veldonderzoek te doen. Een keer een ander terrein bezoeken dan het terrein dat je al als je broekzak kent, zal

Tabel 1.
De inhaalslagsoorten
en de categorieën
waarin zij zijn
ingedeeld

voor velen ook een uitdaging zijn. Je kunt het ook bijna als een 'sport' zien, om die ene soort na zoveel jaar weer aan te tonen in een gebied. Het ultieme doel van RAVON is de bescherming van deze soorten. Dat doel is gediend met de kennis van de actuele verspreiding van soorten. Pas als een bedreigde soort daadwerkelijk op een plek is aangetoond, kan men er in het beleid rekening mee houden. Sterker nog, dan moet men er rekening mee houden vanwege de nieuwe Flora en Faunawet!

In dit themanummer zal uitvoerig worden ingegaan op de resultaten van de inhaalslag uit 2004 voor de amfibieën en reptielen en worden de opzet en vorderingen beschreven van de inhaalslag beekvissen. We hopen van harte dat je dit veldseizoen aan de inhaalslag wil meewerken!

Literatuur

- Bergmans, W. & A. Zuiderwijk, 1986. Atlas van de Nederlandse amfibieën en reptielen en hun bedreiging. KNNV uitgeverij, Hoogwoud.
- Bund, C.F. van de, 1964. Vierde herpetogeografische verslag. De verspreiding van de reptielen en amfibieën in Nederland: 1-72. Nederlandse Vereniging voor Herpetologie en terrariumkunde "Lacerta".
- Creemers, R. & J. van Delft, 2001. Data-verzameling en inventarisatie-activiteit in Nederland. RAVON 12 4(3): 46-53.
- Delft, J. van, M. Verdijk, F. Spikmans & R. Zollinger, 2004. Voorbereidende studie Implementatie Amendement Van der Ham 2004. Deelproject 1, onderdeel amfibieën, reptielen en vissen. Uitgave Stichting RAVON in opdracht van Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit.
- Groenveld, A. 2001. Ratelende rugstrepen in Waterland. RAVON 14, 5(2): 28-29.
- Heimans, E., 1903. Slot van de adderstatistiek over 1903. De Levende Natuur 8: 231.
- Heimans, J., 1928. Kikkersenquête. De Levende Natuur 32: 291-294.
- Kampen, P.N. van & J. Heimans, 1927. Fauna van Nederland aflevering III. A.W. Sijthoff, Leiden.
- Rijsewijk, A. van, 2005. Rugstreppadden in de Noordoostpolder. RAVON 19.
- Schlegel, 1862. Kruipe dieren. In: Natuurlijke Historie van Nederland. De dieren van Nederland. Gewervelde dieren. Kruseman, Haarlem.
- Spikmans, F. & J. van Delft, 2004. Voorbereidende studie Implementatie Amendement Van der Ham 2004. Deelproject 2, onderdeel amfibieën, reptielen en vissen. Uitgave Stichting RAVON in opdracht van Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit.
- Wijk, D.P. van, 1946. Herpeto-geografische dienst. Verslag over de ingekomen opgaven in 1944. Lacerta Nieuws 4: 3-5.
- Wijk, D.P. van, 1947. Herpeto-geografische dienst. Verslag over de ingekomen opgaven in de jaren 1945 en 1946: 1-4. Bijlage Lacerta april 1947.
- Wijk, D.P. van, 1951. De verspreiding van reptielen en amfibieën in Nederland
- Willemse, 1915. De salamanders van Nederland. De Levende Natuur 20: 268-274.
- Willemse, C., 1916a. De reptiliën van Nederland. De Levende Natuur 21: 126-132.
- Willemse, C., 1916b. De salamanders van Nederland. De Levende Natuur 21: 136.
- Willemse, C., 1916c. De reptiliën van Nederland. De Levende Natuur 21: 184-189.

Ronald Zollinger & Jeroen van Delft

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
inhaalslag@ravon.nl
024-3653270

Soortnaam	Categorie
beekprik	**
rivierprik	**
rivierdonderpad (in beeksystemen)	**
elrits	*
gestippelde alver	*
bittervoorn	***
grote modderkruiper	**
kleine modderkruiper	***
vuursalamander	*
kamsalamander	**
vinpootsalamander	***
vroedmeesterpad	*
geelbuikvuurpad	*
knoflookpad	*
rugstreppad	**
boomkikker	*
heikikker	***
poelkikker	***
hazelworm	***
zandhagedis	***
muurhagedis	*
gladde slang	***
ringslang	***
adder	***

Legenda:

- * De verspreidingsgegevens van deze soort uit de periode 2000 t/m 2002 (3 jaar) worden als recent beschouwd en hoeven dus niet geactualiseerd te worden.
- ** De verspreidingsgegevens van deze soort uit de periode 1998 t/m 2002 (5 jaar) worden als recent beschouwd en hoeven dus niet geactualiseerd te worden.
- *** De verspreidingsgegevens van deze soort uit de periode 1993 t/m 2002 (10 jaar) worden als recent beschouwd en hoeven dus niet geactualiseerd te worden.

Inhaalslag amfibieën

Dit themanummer is gevuld met voorbeelden van in 2004 verrichte onderzoeken aan inhaalslagsoorten. Afgelopen jaar lag de bij de amfibieën vooral de nadruk op kamsalamander en werden nog ontbrekende gegevens voor vuursalamander en boomkikker verzameld. De Noordoostpolder werd in 2005 als een nog vrijwel onbekend leefgebied van Rugstreppadden door een onderzoek op de kaart gezet.

Voor 2005 is het uitdrukkelijk de bedoeling om het verspreidingsonderzoek naar een omvangrijkere set van soorten. Vooral voor soorten met een relatief omvangrijk verspreidingsgebied (kamsalamander, vinpootsalamander, rugstreppad, heikikker en poelkikker) is een grote extra inspanning vereist. Daarnaast zullen ook zeldzame soorten als vuursalamander, boomkikker, vroedmeesterpad, geelbuikvuurpad en knoflookpad de nodige aandacht krijgen. Deze soorten worden, vanwege hun zeldzaamheid, in het algemeen echter beter onderzocht dan de eerste set van soorten.